

אבישי גרינצייג

הכבוד לב פרעה

מבוא: שיטת הרמב"ם בעניין בחירה וידיעה, וביאורו להכבוד לב פרעה
ידועה שיטתו היסודית של הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות תשובה פרקים ה'–ו') וכן בפרק שמיני של 'שמונה פרקים', בעניין הסתירה כביכול בין יכולת האדם לבחור בין טוב לרע בכל מעשיו, לבין ידיעת ה' יתברך את העתיד. הרמב"ם מבאר באריכות, שביד כל אדם ישנה היכולת להיות צדיק כמשה רבינו או חס ושלום להיות רשע כירבעם מלך ישראל. הרמב"ם מבהיר, שאע"פ שאיננו יכולים לדעת בשכלנו כיצד יכולת הבחירה של האדם וידיעת ה' לא סותרות זו את זו, מכל מקום ודאי שכך הוא, שאם לא כן אין שום טעם שהקב"ה יצווה אותנו לעשות מצוות ויזהיר אותנו מן העבירות, שהרי בלאו הכי כבר נגזר עליו כיצד ינהג. הרמב"ם קובע מסמרות בעניין זה, וזו לשונו (ה', ג): "ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה".
אולם, מציין הרמב"ם (ו', א):

פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי נביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה ונכשלין בהן רוב האדם ויעלה על דעתן מהן שהקב"ה הוא גוזר על האדם לעשות רעה או טובה ושאיין לבו של אדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה.

אחד המקראות הוא בספר שמות (ז', ג): "וַאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרַעֲהוּ וְהִרְבִּיתִי אֶת אֲתָמִי וְאֶת מוֹפְתֵי פְּאָרְזֵן מִצְרָיִם". כך כתוב פעמים רבות בפרשות שמות, וארא ובא. הרי שהקב"ה הודיע מראש למשה רבינו שהוא יכביד את לב פרעה, ולכן פרעה לא ישלח את בני ישראל מארצו.

הרמב"ם (שם, ג) דוחה סתירה זו, ולדעתו פרט זה אינו מלמד על הכלל אלא מקרה קיצוני כתוצאה ממעשי רשע גדולים, וזו לשונו:

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה וכו'. לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה, לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו, שנאמר הבה נתחכמה לו, נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו.

עפ"י דברי הרמב"ם הללו, מבואר שלפרעה לא היתה בחירה כלל עוד לפני

שליחת משה רבינו אליו, וזאת עקב חטאיו המרובים. נציג כמה קושיות על דברי הרמב"ם בביאורו להכבדת לב פרעה. לאחר מכן נביא מדברי פרשנים שחלקו על דעת הרמב"ם בעניין זה, אשר לדבריהם לפרעה אכן היתה בחירה חופשית, לכל הפחות עד המכה השישית. בהמשך מאמרנו יתבאר שכך היא דעת מדרשים רבים, ושיש מחכמי ישראל שחלקו על הרמב"ם לחלוטין וסוברים שלפרעה היתה בחירה חופשית לבחור בטוב. מטרת מאמרנו אינה להכריע בין ההרים הרמים – הרמב"ם ופרשנים אחרים, אלא לבאר את סיפור יציאת מצרים עד המכה השישית, כאשר לפי מדרשים ופרשנים רבים רק במכה זו ניטלה מפרעה הרשע הבחירה החופשית. לפי שיטה זו אין הכוונה שה' הכביד את לב פרעה ע"י כך שנטל ממנו את הבחירה החופשית, אלא שהכביד את לבו על ידי כך שבלבל אותו ונתן לו את "התחושה" שלא כדאי לו לשחרר את בני ישראל, ועם זאת פרעה היה שליט על מעשיו והיה יכול להתבונן ולהעמיק בעניין זה, ולהבין שה' אמת ומשה אמת ולשחרר את בני ישראל כציווי ה'.

בלימודנו את סיפור יציאת מצרים עלינו להזהר מהנחות יסוד מוטעות הקדמה נוספת הנצרכת למאמרנו, היא שעל מנת שנפרש נכון את סיפור יציאת מצרים ואת הכבדת לב פרעה, חשוב שלא תהיינה לנו "הנחות יסוד" מוטעות. לפעמים הנחות היסוד הינן טעות כתוצאה מחוסר הבנת הכתוב, אך לפעמים הטעות היא בכך שאנו מפרשים את תחילת הסיפור עפ"י סופו. נראה לומר כי בסיפור יציאת מצרים אנו לוקים אנו בהנחות יסוד מוטעות מן הסוג השני. ואפרש דברי.

כבר שמענו מגיל הגן את סיפור יציאת מצרים פעם אחר פעם, ואנו יודעים מראש את כל אשר נעשה לפרעה ולעמו במצרים. מכירים אנו את גדולתו של משה רבינו, בקוראנו בפרשת שמות את הגעתם של משה רבינו ואהרן הכהן אל פרעה בפעם הראשונה. כבר חרוט בזכרונו היטב חטאם של מרים ואהרן בפרשת בהעלותך, שעל דיבור קל שבקלים כנגד משה רבינו – ננזפו מיד ע"י הקב"ה, ומרים אף נצטרעה כעונש על דיבורה. כך אמר להם הקב"ה (במדבר י"ב, ו): "וַיֹּאמֶר שְׁמְעוּ נָא דְבַרְי אִם יִהְיֶה נִבְיָאֲכֶם ה' בְּמִרְאָה אֵלָיו אֶתְנַדַּע בְּחִלּוֹם אֲדַבֵּר בּוֹ: לֹא כֵן עֲבַדִּי מֹשֶׁה כָּל בְּיַתִּי נֶאֱמַן הוּא: פֶּה אֶל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ וּמִרְאָה וְלֹא בְחִידָת וּתְמִנַת ה' יִבְיִט וּמַדּוּעַ לֹא יֵרָאֲתֶם לְדַבֵּר בְּעַבְדֵי כְּמֹשֶׁה". כמובן שאין צורך להכביר במילים לגבי גדולתו של משה רבינו ורבן של כל הנביאים, אך נציין הלכה מעניינת בשו"ע (יו"ד רמ"ב, לו) שאם אומר לחבירו 'איני מאמינך אפילו היית כמשה רבינו', מלקין אותו משום ביזיון של מרע"ה. אם כן, משה איש האלקים בא עם מטה האלקים בידו, מטה מבעית ונורא אשר על ידו לקו המצרים את עשרת המכות,

בעזרתו בקע את ים סוף וכו'. ולא זו בלבד, אלא יחד עימו מגיע גם אחיו הגדול, אהרן הכהן גדול. אם כן, באמת איך העיז פרעה הרשע להשאר במריו ולא לשלח את עם ישראל.

יש לומר כי רושם זה נובע רק משום שאנו קוראים את תחילת הפרשה וכבר חושבים על סופה. בעזרת ה' ננסה לבאר את סיפור יציאת מצרים ע"פ מדרשי חז"ל ורבותינו הפרשנים, כאילו זו פעם הראשונה שאנו לומדים את סיפור יציאת מצרים, ועל ידי כך נבין את הכבדת לב פרעה באור חדש.

קושיות על דברי הרמב"ם בביאורו להכבדת לב פרעה, והצגת ביאור אחר להכבדה

במבוא כתבנו בקצרה את שיטת הרמב"ם בעניין הבחירה החופשית, וביאורו להכבדת והקשיית לב פרעה ע"י הקב"ה, שה' יתברך נטל ממנו את הבחירה והכריחו לבחור ברע ולא לשחרר את בני ישראל מארצו.

דברי הרמב"ם קשים להבנה, שהרי מבואר מדבריו הנ"ל שעוד לפני בוא משה רבינו אל פרעה בפעם הראשונה, כבר נגזר על פרעה שלא יוכל לשלחם, אך בשמות רבה (י"ג, ג) איתא:

א"ר יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה, שנאמר כי אני הכבדתי את לבו. א"ל ר"ש בן לקיש יסתם פיהם של מינים אלא אם ללצים הוא יליץ, שהקב"ה מתרה בו באדם פעם ראשונה שניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, אף כך פרעה הרשע כיון ששיגר הקב"ה ה' פעמים ולא השגיח על דבריו אמר לו הקב"ה אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך, הוי כי אני הכבדתי את לבו.

הרי במפורש שמסקנת המדרש היא כדעת ריש לקיש שלפרעה היתה בחירה עד המכה השישית. נראה כי רבי יוחנן כלל לא חלק עליו, אלא רק טען שיש למינים פתחון פה לטעון אחרת עפ"י פשט הפסוקים, אך אליבא דאמת אף הוא מודה שלפרעה היתה בחירה. כך נקטו פרשנים רבים כפי שיתבאר לקמן. כמוכן בדברי הרמב"ם מבואר שה' מנע מפרעה את הבחירה כדי שלא יוכל לשוב בתשובה, אולם במדרש הנ"ל מבואר שה' כן רצה במכות הראשונות כדי שיחזור בתשובה. כך מבואר גם במקום נוסף בשמות רבה (י"א, ב): אמר לו הקב"ה למשה, הרשע הזה הקשה את לבו בשלוש הראשונות ומכה הרביעית קשה היא יותר על הראשונות, לך והזהר אותו כדי שישלח עמי ולא תבוא עליו המכה. במדרש רבה הבא הדבר מפורש עוד יותר (י"ב א): "ומי כמוהו מורה, שהוא מורה דרך לעשות תשובה, וכן אתה מוצא במשה שהשגיב הקב"ה כחו ללכת בשליחותו ולעשות

צוויו, והיה מורה לפרעה הרשע שיעשה תשובה שלא חפץ לשלוח המכה עד שיזהירונו שיעשה תשובה, שכן כתיב השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, היה נותן כח במשה להשכים ולהתיצב לפני פרעה והיה מורה דרך לפרעה כדי שיעשה תשובה". במדרש נוסף שם: ("ג, ו) "למה היה הקב"ה נותן זמן למכות מחר ולא היה מביא עליהן מיד? כדי שיחזרו בהן ויעשו תשובה". כיו"ב גם בתנחומא (וארא, י"ח). ובאמת כל היד המרבה לבדוק במדרשים, תמצא עוד ועוד מדרשים המוכיחים כנ"ל שה' רצה שפרעה יחזור בתשובה. ואכמ"ל.

עוד יש להעיר, שלפי הרמב"ם (שם) טעם הדבר שה' שלח את משה לומר לפרעה לעשות תשובה, אע"פ שהיה מנוע מכך, הוא להודיע לבאי עולם שבזמן שה' מונע מן האדם את התשובה הוא אינו יכול לשוב. אם כוונתו היא על באי העולם שלומדים את חומש שמות – ניחא, אך אם כוונתו על בני אותו דור הדבר צריך עיון, שהרי מניין להם לדעת מה היו מחשבותיו של פרעה? ועוד, עבדי פרעה חשבו שלפרעה היתה בחירה שהרי באו אליו בטענה, וכמ"ש (י', ז) "וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי פַרְעֹה אֵלָיו עַד מַתִּי יְהִי זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם הֲטָרְם תַּדַּע כִּי אֲבָדָה מִצְרַיִם". ואם היה מנוע מלשלחם, מה תועלת בדבריהם?

יש להוסיף שגם בראשונים ובאחרונים מצאנו שהיו שחלקו על יסוד זה של הרמב"ם, ולדעתם לעולם אין הקב"ה מונע לחלוטין מן האדם לעשות תשובה. רבי יוסף אלבו כתב בספר העיקרים (ד', כה):

השם יתברך מחזק את לבו כשנותן לו צד או צדין לתלות בהן המכה ולומר שבאה במקרה ולא על צד ההשגחה האלהית, וזה כדי שיסור מלבו המורד שקנה מחמת המכה וישאר על טבעו ובחירתו מבלי מכריח, ואז יבחן אם היתה תשובתו בחיירית, ומאשר בחירת פרעה כססר מעליו עול המכה היתה לרע, אמר השם יתברך אני הכבדתי את לבו, כלומר כשהסירותי מלבו המורד שקנה מחמת המכה, וישאר על טבעו ובחירתו, והוא לרוע בחירתו בקש עילות ותואנות לתלות בהן ענין המכות ולומר שהיו במקרה.

וכן האברבנאל (שמות ז', א) דחה את דברי הרמב"ם, וזו לשונו בקצרה: אין ענין קושי הלב הנז' בפרעה שה' יתברך הטוה את לבבו שלא ישמע לדברי משה. אבל היה קושי לבבו נמשך מהמכות במקרה, כי בראותו מכת הדם ושסרה מיד ולא התמידה חשב בלבבו שלא היתה המכה ההיא דבר אלהים אלא דבר טבעי וכו'. אם כן לא היתה סבת קושי לב פרעה כי אם רבוי המכות והסרתן אחר היותן וכמו שמפאת המכות ההן הוכבד לב פרעה ונתקשה כן אמרו בשאר המכות האחרונות ויחזק ה' את לב פרעה כי אני הכבדתי את לבו, אין ענינו שהקב"ה הקשה את

לבו ומנעהו מעשות מצות חלילה, אלא שנתן בו אותן המכות שמפניהן בא לבו לידי קושי וכבודות ומזה הצד ייחס אליו יתברך קושי לב פרעה לפי שנתן הוא יתברך המכות ההן בארצו עד שמפניהן הקשה פרעה את לבו.¹

יסוד לדבריהם אפשר למצוא בגמ' בברכות (לב ע"א), וז"ל: "מאי ודי זהב? אמרי דבי רבי ינאי, כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די - הוא גרם שעשו את העגל וכו'. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מניין שחזר הקדוש ברוך הוא והודה לו למשה - שנאמר: 'זכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל'". ברור שאין הכוונה שלא היתה לעם ישראל בחירה במעשה העגל, שאל"כ מדוע נענשו עליו? אלא שמשה לימד עליהם זכות שהיו יותר קרובים ליפול בחטא, משום שהיה להם שפע רב.

ודאי שרוב גובריה דהרמב"ם, ולא באתי ח"ו לחלוק על דבריו. אעפ"כ, יש מקום לפרש אחרת את עניין הכבדת לבו של פרעה, כי שבעים פנים לתורה (זוהר פרשת בראשית מ"ז, ב). וכבר ביארנו שבכמה מדרשים מבואר שה' לא מנע ממנו את זכות הבחירה עד לאחר מכת הדבר, וא"כ דיינו לפרש את העניין הגדול של הכבדת ליבו של פרעה לפי שיטה זו. וזה החילונו לעשות.

ביאור הכבדת לב פרעה עפ"י השיטה שלפרעה היתה אפשרות בחירה התנגדותו של משה רבינו לשליחות

בקוראנו את פרשת שמות, הפרשה שעוסקת בבחירת משה רבינו לגואל בני ישראל מעבדות מצרים, נראה כי משה רבינו בעצמו לא האמין ששליחותו תצליח, שהנה הקב"ה מתגלה למשה רבינו בסנה ואומר לו: "וְעַתָּה לֵךְ וְאַשְׁלַחְךָ אֶל פְּרֹעֶה וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵמִצְרָיִם" (ג', י), אך משה רבנו מתנגד לבחירתו: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָאֱלֹהִים מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶּךְ אֶל פְּרֹעֶה וְכִי אֹדְעֵהוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵמִצְרָיִם" (שם פס' יא). פירש רש"י: "מי אנוכי - מה אני חשוב לדבר עם המלכים". ובשמות רבה (ג'): "אמר לפניו, רבש"ע היאך עם ישראל אני יכול להכנס למקום לסטים ולמקום הורגי נפשות, הוי מי אנוכי כי אלך אל פרעה". ומשיבו הקב"ה: "כי אהיה עמך" (שם פס' יב) ופירש"י: "שאמרת מי אנוכי כי אלך אל פרעה, לא שלך כי אם משלי, כי אהיה עמך". הרי שהקב"ה משיבו שהחשש שלו מצד עצמו היה נכון,

1 אין מטרת חיבורנו להעמיק חקר במחלוקת יסודית זו, ומכל מקום יש להעיר בקצרה שפלא הוא שלא התמודדו עם טענה פשוטה שמסתבר שבגללה הרמב"ם לא פירש כדבריהם, שהרי ה' אמר למשה שפרעה לא ישלח את ישראל, ובכן גם משה ידע מראש שפרעה לא ישלח. וודאי שידיעת בשר ודם את אשר עתיד אדם אחר לעשות, מכריחה אותנו לומר שאותו אדם אינו בעל בחירה. לכן על כרחנו שפרעה היה מנוע מלשלוח את בני ישראל מרצונו. אולי הם ידחו ראייה זו, דשאני מראה הנבואה, שאינו עפ"י חוקי הטבע שלנו ולכן אין הדברים סותרים. וצ"ע.

אלא שכיוון שיש לו הבטחה שה' יהיה עימו, אין לו ממה לחשוש. כך ממשיך הדין ודברים באריכות בין הקב"ה למשה רבינו. משה חושש שאפילו בני ישראל לא ישמעו לו, והקב"ה שב ומשכנעו ונותן לו אותות כדי שיאמינו לדבריו. אך משה רבנו עדיין מתנגד, וטוען: "ב' ה' לא איש דְּכָרִים אֲנִי גַם מִתְמוּל גַּם מִשְׁלָשׁ גַּם מֵאֵז דְּכָרְךָ אֶל עֲבָדְךָ כִּי כָבֵד פֶּה וְכָבֵד לְשׁוֹן אֲנִי" (ד', י). מבואר בשמו"ר (ג', יד): "ב' ה' - אמר משה להקב"ה: אתה אדון העולם, ובי אתה רוצה שאהיה שליח? ! הרי לא איש דברים אנכי". הרי שמשה רבנו לא מבין מדוע הקב"ה בחר בו להוציא את עם ישראל ממצרים, משום שיש אנשים הרבה יותר מוצלחים ממנו ביכולת השכנוע וכו', ואילו הוא מגמגם. והקב"ה במקום לרפא את דיבורו, השאירו במצב זה ואומר לו: "וְעַתָּה לֵךְ וְאֲנִי אֶהְיֶה עִמָּךְ וְהוֹרִיתִיךָ אֶשֶׁר תְּדַבֵּר" (פס' יב). הדבר תמוה: הרי במדרש (דברים רבה, א') כתוב: "משה, עד שלא זכה לתורה, כתיב בו 'לא איש דברים אנכי'. כיון שזכה לתורה, נתרפא לשונו והתחיל לדבר דברים". אם כן מדוע לא ריפאו הקב"ה לפני כן? אלא נראה שהקב"ה בכוונה רצה להשאירו כך, על מנת להראות שלא בחיל ולא בכוח ולא ברטוריקה משובחת יצאו עם ישראל ממצרים, אלא בכוחו של הקב"ה בלבד. וכן כתוב בשמו"ר ג':

"אמר לו אם אין אתה איש דברים אל תחוש, הלא אני בראתי כל בריות שבעולם ואני עשיתי אלהם מי שחפצתי וכו' ואם אני חפצתי שתהיה איש דברים - היה כמו כן, אלא לעשות כך נס אני חפץ, בעת שתדבר ויהיו דבריך נכונים, שאני אהיה עם פִּיךָ. הוֹדִי וְאֲנִי אֶהְיֶה עִמָּךְ".

דברים דומים כתב במדרש לקח טוב, וז"ל: "כי כבד פה. אמר לפניו רבש"ע כמה ימים אתה מדבר עמי, ועדיין אני כבד פה וכבד לשון, אמר לו הקב"ה מי שם פה לאדם, מעתה לא אעשה אותך בריה חדשה, אלא לך והוורתיך אשר תדבר". כך פירש גם הבכור שור, מבעלי התוס': "זה כבודי, שאפילו מבן אדם השפל ושאין לו פה ולשון יהא נעשה שליחותי בדבר גדול כזה". וכן האריך בזה בדרשות הר"ן (דרושים ג', ה') וזו לשונו בקצרה: "והוסר ממנו בהשגחה גמורה הדיבור הצח, למען לא יחשב שהיות כלל בני ישראל וגדוליהם נמשכים אחריו, יהיה להמשכם אחר צחות דבריו" עייש"ב. אך גם לאחר מכן, לא נחה דעתו של משה רבנו, ורק לאחר שחרה אף ה' בו וגם הודיעו שאהרן אחיו הגדול יהיה לו למתורגמן - ניאות לקבל על עצמו את המשימה. אולם מיד אנו נתקלים שוב בסירוב השליחות, ועתה מצד זקני ישראל, שהקב"ה אמר (ג', יח): "וּבָאתָ אִתָּהּ וְזָקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֶלֶךְ מִצְרַיִם", אולם למעשה משה ואהרן הלכו לבדם, כמ"ש (ה', א): "וְאַחַר כָּאוּ מִשָּׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרַעֲהַּ כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיַּחַגְּנוּ לִי בְּמִצְרָיִם. גַּם הַמֶּדְרָשׁ (שמו"ר ה', יד) מתייחס לעניין זה: "היכן הלכו הזקנים שלא חשב אותם עמהם, שכבר אמר לו הקב"ה ובאת אתה וזקני ישראל? אמרו רבותינו הלכו עמהן הזקנים, והיו מגנבין את עצמן ונשמטין אחד אחד שנים שנים והלכו להן, כיון שהגיעו לפלטרין

של פרעה לא נמצא אחד, שכן כתיב ואחר כאו משה ואהרן. והיכן הזקנים? אלא שהלכו להן. כך פירש גם רש"י ועוד פרשנים שם, וכן הוא במדרש הגדול. והכל משום אימתו הגדולה של פרעה מלך מצרים.

הגעתם של משה ואהרן אל פרעה בפעם הראשונה

סוף סוף לאחר כל הלבטים והמשא ומתן, הגיעו משה ואהרן אל פרעה, והכריזו בפניו: "כה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיְחַגְּרוּ לִי בַמִּדְבָּר". הבה נדמיין אילו מחשבות עברו במוחו של אותו רשע, בשומעו את הדרישה החד משמעית הנ"ל. הנה באים אליו שני זקנים, האחד בן 83 והשני בן 80 המצוייד במקל הליכה, מגמגם ולא יכול לדבר בפני עצמו כאשר הזקן השני מתרגם את כל דבריו. כך באים שניהם אל פרעה ודורשים ממנו לשלח את העם. יש לציין תמיהה נוספת על העניין, שהרי שבט לוי היה משוחרר מן השעבוד, כמבואר בשמו"ר (ה', טז) ובפרשנים רבים, ואם כן הדבר התמיה עוד יותר את פרעה הרשע, מדוע באו דווקא משה ואהרן שעניין השיעבוד כלל לא נוגע להם, ומתעברים כביכול על ריב לא להם. יש להוסיף לכך את העובדה שמשה רבנו לא היה אדם זר אשר פרעה לא ידעו ולא הכירו, אלא גדל בארמון המלך, וכמו שכתוב (ב', י): "וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַתִּבְאֶהוּ לְבַת פְּרֹעֹה וַיְהִי לָהּ לְבֵן". ובשמו"ר (א', לא) כתוב: "היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומחבבת אותו כאילו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך וכו' והיה פרעה מנשקו ומחבקו והוא נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו, כמו שעתידי לעשות לו כשיהיה גדול".

במדרש תנחומא (פרשת תזריע, י') כתובים דברים מופלאים הרבה יותר, שפרעה חשב שמרעה"ה היה באמת בן ביתו, עיי"ש. דהיינו: פרעה הרשע הכיר את משה עוד מהיותו תינוק והיה משתעשע עימו, ועכשיו משה מגיע בדרישה שונה ומשונה. אולם אם אין די בתמיהות אלו, יש להוסיף שהרי לא לחינם משה רבינו ברח מארמון המלך, משה הרג איש מצרי ולכן נאלץ לנוס על נפשו, וכמ"ש (שם פס' יא): "וַיְהִי בַּיָּמִים הֵהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מִכָּה אִישׁ עֲבָרִי מֵאֶחָיו וַיִּפֶן כֹּה נֹכַח וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיִּפֶן אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֶהוּ בַּחֹל וְכוּ' וַיִּשְׁמַע פְּרֹעֹה אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֶשׁ לְהַרְגֵּם אֶת מֹשֶׁה וַיִּכְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרֹעֹה". אם כן, משה רבינו כבר נתחייב מיתה ב"בית דינו" של פרעה הרשע, והאם יעלה על הדעת שבחזרתו לארמון המלוכה לאחר שנים, יתקבל בזרועות פתוחות ואוזן קשבת? ולפי פירוש הלקח טוב, משה רבינו בעצמו פחד לבוא אל פרעה

2 ידוע שיש מחלוקת בין הפרשנים, האם מדובר באותו פרעה, או שמא פרעה אחר הוא. לפי פשט המקראות מדובר בפרעה אחר, אולם חז"ל בכמה מדרשים כתבו שמדובר באותו פרעה. אך אפילו אם נפרש שמדובר בפרעה אחר, מכל מקום ברור שמשה רבינו לא היה דמות אנונימית בארמון המלוכה, בין מצד שגידלה אותו בת המלך, ובין מצד גזר דין מוות

מטעם זה, וזה לשון הלקח טוב: "מפניו ברחתי ואני הולך אליו?!" ועיין גם בפרקי דר"א (פ"מ): "לא איש דברים אנכי, ולא עוד אלא שאתה משלחני ליד אויבי ומבקש רעתי ועל כן ברחתי מפניו, ולא עוד שאתה משלחני לידי אויבי" בנוסף לכל הסיבות האובייקטיביות לסירוב הבקשה, נוסף לכך את גאוותו ורברבנותו הגדולה של פרעה, שאמרו חז"ל בשמו"ר (וארא ט', ח) שאותו רשע היה משתבח ואומר שהוא אלוה ואינו יוצא לנקביו, לפיכך היה יוצא בבקר עיי"ש³. אם כן, גאוותו נאלח השולט בכל ארץ מצרים ביד רמה, הייתכן שייכנע לשני זקנים, שהמביט בהם בעיני בשר ודם יתקשה שלא ראותם כשני זקנים שבלשון המעטה לא בדיוק מבינים עם מי יש להם עסק.

תגובתו של פרעה לדרישה

אכן עפ"י כל הציפיות הנ"ל, פרעה לא שילח את העם. יתר על כן: פרעה היה משועשע מעצם דרישת 'שלח את עמי'. ונראה שזו הסיבה שאע"פ שהיה מסוגל לכך בקלות - לא ניסה להרוג את משה ואהרן ואף לא איים עליהם בכך, אלא תמה (ה ד): "לָמָּה מִשֶּׁה וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת הָעָם מִמִּצְרָיִם לָכוּ לְסַבְּלֵתֵיכֶם". ועיין במדרש המובא ברמב"ן⁴ (שם): "אמר להם דייכם שאתם פנויים, שמא רע לכם שאין אתם עושים מלאכה - לכו לסבלותיכם". דהיינו: פרעה הרשע מלגלג על הדרישה הזו, ותולה אותה בשיעמום של משה ואהרן שאינם עושים מלאכה כשאר העם. ושוב ראיתי שדברים דומים כתב הכלי יקר (פ"ו פס' א) וז"ל:

והרי עינינו הרואות כי הזיק להם בשליחתו, ואמר משה אולי אני הייתי סיבה לזה. לפי ששלחת אליו איש כבוד פה ולשון כמוני, על כן חרה אפו של פרעה ביותר, כי אמר ראה היהודים משחקים בי ואם כן למה זה שלחתני. ואולי הבין זה מדברי פרעה שאמר למה משה ואהרן תפריעו את העם, כי הוה ליה לומר משה ואהרן למה תפריעו. אלא כך אמר אילו היה עושה שליחות זה להפריע את העם ממעשיו איזה אדם הגון ודברן אחר החרשתי, אבל למה משה ואהרן שאינן ראויים לשליחות זה, והם יפריעו העם ממעשיהם? דבר זה חרה לו ביותר שיעשה לו זה שליח נקלה מאילו היה עושה זה לו הראוי לשליחות.

ועיין גם בפירוש המלבי"ם (ה, ד): "למה משה ואהרן - ר"ל מה לכם בדבר הזה, הלא אתם חפשיים מעבודה ולמה תריבו ריב לא לכם". ובאמת רוח זו נשמעת כבר מתוך דברי המדרש (שמו"ר ה', טז), וכן בתנחומא וארא (סי' ד), הסותם

שהוצא עליו שנים לאחר מכן.

3 הובא גם ברש"י (ז', טו).

4 הרמב"ן מציין שכן כתוב בשמות רבה. וכן הוא בשמות רבה מהדורת שניאן (ירושלים תשד"ם), אך אינו בדפוס וילנא.

בכוונה בביאור תמיהת פרעה: "ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן תפריעו את העם ממצעו. מהו למה? אמר להם: אתם למה ודבריכם למה".
 אולם לא רק שפעולתו של משה רבינו לא הועילה, אלא גם הזיקה, שהרי מעתה נתחדשה גזירה חדשה על בני ישראל, שלא ינתן להם מכאן ולהבא תבן, והם יצטרכו לקושש להם תבן בעצמם, בלי שייגרע מתכונת הלבנים. ובאים שוטרי ישראל למשה ואהרן, ומוסרים דינם לשמיים: "יִרְאֵה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת הַיַּחֲנוּ בְּעֵינֵי פְרֹעֶה וּבְעֵינֵי עֶבְדֵי לִתְתֹּךְ חֶרֶב בְּיָדְךָ לְהַרְגֵנוּ". ואף משה רבנו בעצמו פונה לקב"ה ומתלונן על שליחות זו: "לָמָּה הִרְעִיתָ לָעַם הַזֶּה לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי: וַיִּמְאֹז בְּאֵתִי אֶל פְּרֹעֶה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרְעָה לָעַם הַזֶּה וְהַצֵּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמְּךָ". והנה הקב"ה מחזק את משה רבינו שלא ידאג מסירובו של פרעה לשלח, ומחזירו אל עם ישראל: "לָכֵן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַת מִצְרַיִם". אולם דבריו אלו כבר לא נופלים על אוזן קשבת, וכמ"ש: "וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה מִקְצֵר רוּחַ וַיַּמְעִבְדָה קִשָּׁה".

והנה שוב מצווה הקב"ה את משה שילך אל פרעה. משה רבינו לכאורה תמה בצדק: "הֲנִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֵלַי וְאֵיךְ יִשְׁמְעוּנִי פְרֹעֶה וְאֲנִי עֶרְל שְׂפָתַיִם". בבראשית רבה (צ"ב, ז) כתוב שטענת משה הינה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה. עיי"ש. אם כן בעצם חז"ל אומרים שמשה רבינו צדק בקל וחומר שדן לפני ה'. אולם התמיהה שעולה היא, שהקב"ה בכלל לא עונה על טענתו של משה אלא ישר מצוה אותו ואת אהרן לילך שנית אל בני ישראל ופרעה מלך מצרים. ונראה בביאור תשובה זו, שהקב"ה משיב בשתיקתו למשה: אכן אתה צודק בדבריך, אך אע"פ כן רצוני שתלך, למרות שידוע לי שפרעה לא ישמע לך, ואכן מראש ה' מודיעו שוב ששליחות זו לא תצליח (ז, ג): "וַיֹּאמֶר אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרֹעֶה וְכוּ' וְלֹא יִשְׁמַע אֶלְכֶם פְּרֹעֶה".

הפיכת המטה לנחש ע"י אהרן

והנה סוף סוף הקב"ה מצווה את משה לעשות ניסים על מנת לשבור את גאוותו של פרעה, אך תימה היא שהקב"ה נותן מופת של הפיכת המטה לנחש, שהרי מופת זה ידעו גם חרטומי מצרים לעשות, ומדוע לא בחר הקב"ה במופת שיוכיח לעין כל את עליונותו על כל מכשפי פרעה? ועוד: שמן הדין היה שהקב"ה יסכל את עצת חרטומי פרעה, וימנע מהם להצליח בכישופיהם, וכמו שייבש הקב"ה את ידו של ירבעם כשרצה לתפוש את הנביא (מלכים א, י"ג, ד). ואכן מצאנו בשמו"ר (ט', ו) שפרעה התגאה כתוצאה ממופת זה, וז"ל: באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת וכו' אין אתם יודעים שכל המכשפים ברשותי הן? מיד שלח להביא תינוקות מן אסכולי שלהם, ועשו אף הם כך וכו'. אפילו התינוקות של ארבע וחמש שנים, קרא ועשו כן". אולם בכל זאת מטה

אהרן עשה דבר שכל החרטומים לא יכלו לעשות: המטה של אהרן בלע את מטותם, וכבר נמצא סדק כל שהוא בליבו של פרעה, וכמ"ש במדרש (שמו"ר ט', ז) שפרעה אמר בלבו: "ומה אם יאמר למטה בלע לפרעה ולכסאו, עכשיו הוא בולע אותי". אולם כנראה שפרט זה נעלם מיד מתודעתו של פרעה, שכן כתוב "וַיִּחַזַק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים".

מכת דם

ומגיעים אנו אל מכת הדם, הראשונה מתוך עשרת המכות אשר נחתו על פרעה ועבדיו. גם כאן יש הרבה מקום לתמוה, שהרי משה מזהיר את פרעה שאם לא ישלח את העם, מי היאור יהפכו לדם. אכן כך היה, אולם כמו בהפיכת המטה לנחש, כך גם בהפיכת המים לדם - החרטומים מחקים את מעשה אהרן, וכתוצאה מכך: "וַיִּחַזַק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים". ועוד, לא מובן מדוע המכה הפסיקה לאחר שבעת ימים, והלא מן הדין היה שכיוון שפרעה לא נכנע, המכה תמשיך עד ליציאת בני ישראל ממצרים. ברגע שנפסקה המכה, ניתן המקום לפרעה לחשוב שאין יכולת ביד ה' ח"ו להמשיך במכה, ואולי אף מקרה היה. שאלה זו קיימת לגבי כל עשר המכות, שפסקו בלי שיחרור בני ישראל, וחלקן אף בלי שום נכונות אפילו מן השפה ולחוץ לשלח את בני ישראל. יתר על כן: יש לתמוה, הרי היינו מצפים שהאדם שיינזק באופן הקשה ביותר מאותה מכה יהיה לא אחר מאשר פרעה, אשר הוא האחראי הישיר ואולי הבלעדי לאי שילוח בני ישראל מארצו. אולם במדרש משנת ר' אליעזר (פ"ט ד"ה בפרעה תחילה) כתוב להיפך: "את מוצא מכת דם לא לקה בה פרעה הרשע, שנאמר ויפן פרעה ויבא אל ביתו". וכן נראה כוונת המדרש שמו"ר (ט', יא), וכן כתוב במפורש במדרש הגדול. במשנת רבי אליעזר מנמק זאת כדי שיתגדל בעיני המצרים, וילקה במכה האחרונה. דהיינו: לפי זה מכה זו לא רק שלא נועדה לשכנע את פרעה לשלח את בני ישראל, אלא נועדה לתת לו רוח גבית לעמוד בסירובו.

מכת צפרדעים

במכת הצפרדעים, אנו מתחילים לראות בקיעים בחומת הגאווה של פרעה. למרות שגם כאן הצליחו החרטומים לעשות כאהרן, ולהעלות את הצפרדעים על ארץ מצרים, מכל מקום כתב הראב"ע בפירושו הארוך (ח', ג) שבכל זאת פרעה ראה כי קיים הבדל בין מעשה אהרן ובין מעשיהם, שכן הם הצליחו רק להוסיף על המכה ולא לחסרה עיי"ש. וכן כתב במדרש שכל טוב. לכן קורא פרעה למשה ואהרן ומבקש שיתפללו אל ה' ויסר את הצפרדעים ולאחר מכן ישלח את העם לזבוח לה'. והנה משה בידוע לפני איזה מלך רשע הוא עומד, היה צריך לומר לו שיסיר את המכה רק לאחר השילוח. אך לא רק שמשה רבינו

לא עושה כן, אלא אומר לפרעה: "הֲתִפָּאֵר עָלַי לְמַתִּי אֶעֱתִיר לְךָ". דהיינו: משה רבינו נותן לו להתפאר ולהתגאות שהוא זה שיקבע מתי יסורו הצפרדעים, וכך כבודו בעיני המצריים לא יפגע. הן אמת שכוונת משה היתה "לְמַעַן תִּדַּע כִּי אֲנִי פֶה אֱלֹהִינוּ", שלא יוכל לטעון שהצפרדעים נעלמו בלי קשר לתפילה, אך סוף סוף יש כאן פתחון פה לפרעה שהוא זה שהסיר את המכה ולא משה. כיוון שניתן כר נרחב לפרעה לחזור בו מהבטחתו, כך פרעה באמת עושה "וַיֵּרָא פְּרָעָה כִּי הִיָּתָה הַקְּרָחָה וְהַכֶּבֶד אֶת לְבוֹ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם". ההרוחה היא שגרמה לו להכביד את לבו. כך פירש המהר"ם אלשיך (ח', יא).

מכת כינים

והנה מגיעה המכה השלישית, הלא היא מכת כינים. גם לגביה קיימות שאלות גדולות. ראשית: מדוע מכה זו, בניגוד לקודמותיה, באה ללא התראה? הרי כל מטרת המכות היא להוכיח שה' אדון כל הארץ, אם כן מן הראוי היה שגם לפני מכה זו יודיע משה שמכה זו מאת ה' היא ולא יתן פתח לכפור ולטעון שאך טבע הוא. והנה גם כאן מנסים החרטומים את כוחם: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחַרְטֻמִּים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת הַכִּנִּים וְלֹא יָכְלוּ וַיֹּאמְרוּ הַחַרְטֻמִּים אֶל פְּרָעָה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא וַיַּחֲזֹק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם". מפשט הפסוקים נראה שהחרטומים הודו שאין בכוחם לעשות מעשים אלו, וודאי שמכה זו מאת ה' היא ולא ע"י כשפים וכיו"ב. וכן כתוב בשמו"ר (וארא י', ז):

ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא, כיון שראו החרטומים שלא יוכלו להוציא הכנים מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים. ועוד (כלומר: ומכאן והלאה) לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות. וכן פירש הרמב"ן (שם). אם כן לפירוש זה צריך לומר שפרעה הרשע הלך בכסילותו וחיזק את לבו שלא להאמין בהשגחת ה', אע"פ שחכמיו אמרו לו בפירוש להיפך. אך רוב המפרשים פירשו פסוק זה אחרת לחלוטין, וגם להם יש בית אב בדברי חז"ל, ועפ"י דבריהם תגדל התימה שבעתיים. ראשית נפתח בדברי הראב"ע שכתב שם וזו לשונו:

בעבור שראו שעשו כמעשה אהרן בדבר התנין, גם במכת הדם והצפרדע, ולא יכלו עתה לעשות כאשר עשה אהרן, אמרו לפרעה לא באה זאת המכה בעבור ישראל לשלחם, רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים על מזל ארץ מצרים וכו' וזה בדרך 'כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו' מן השמים, על כן חזק לב פרעה. ואשר יחזק זה הפירוש, שאמרו אצבע אלהים היא, ולא אמרו אצבע ה' שהוא אלהי ישראל וכו'. ועוד, כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור לפני היותה, וככה מכת הצפרדעים, ולא הזכיר לו בתחלה מכת הכנים.

דבריו הובאו גם בדברי רבנו בחיי. לפירושו מבואר כי חרטומיו של פרעה היטו את לבבו שלא להאמין שמכה זו היא מאת ה' אלהי ישראל. דבריו גם מחזקים את מה שאמרנו לעיל, שכיוון שהמכות הראשונות היו לא מספיק משכנעות, שהרי גם החרטומים הצליחו לעשותן, השפיע הדבר על לבב פרעה וחרטומיו שמן הסתם גם מכה זו מקרה היא ולא באמת נעשתה ע"י משה. עוד העיר הראב"ע שכיוון שמכה זו באה בלי התראה, ראו זאת כחיזוק לשיטתם. גם מדברי החזקוני (שם) מבואר שהחרטומים כפרו בנס זה, וזו לשונו: "אצבע אלהים היא - מכת מדינה היא זו, דאילו על ידיהם של אלו באה, גם כן היינו עושים", וכן פירש רשב"ם (שם). אך עיקר החיזוק לכך שמכת הכינים נועדה להכביד עוד יותר את ליבו של פרעה, אפשר ללמוד מדברי כמה ראשונים עפ"י דברי חז"ל, ונבאר הדברים.

במשנה באבות (ה', ד) כתוב: "עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים". הריטב"א בפירושו להגדה של פסח כתב:

וכולן מפורשין בכתובים, חוץ ממכת כנים שהיא גמרא ובא בקבלה שהיו בהם אלא שלא היו מצערין אותם, ולפי שהיו בהם - אמרו החרטומים אצבע אלהים היא, כלומר מכה כוללת, כי הם לא היו יודעים שלא היו מצערים אותם. ולפיכך 'ויחזק לב פרעה'.

הנה מלבד מה שפירש שהחרטומים כפרו בנס שבמכת מצרים, וכתוצאה מכך הכביד פרעה את לבו כנ"ל, חידוש עצום למדנו ממנו, שתשע מתוך עשרת המכות לא היו כלל על ישראל, אך מכת הכינים אמנם לקו בה גם בני ישראל, אלא שהכינים כלל לא ציערו אותם. וכן מבואר בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (שם): העשרה ניסים אשר נעשו לאבותינו במצרים - הרי הם הינצלם מעשר המכות, והיות כל מכה ומכה מיוחדת במצרים, לא בישראל, ואלו ניסין בלא ספק. ולשון התורה בכל מכה מהן שהיא במצרים לבד, זולת הכינים, שהוא לא באר בה זה, אבל ידוע שלא ענש את ישראל, ואמנם היו מצויות אצלם ולא ציערו אותם, וכך בארו החכמים.

כך כתב גם המאירי באבות: "ופירשו בתלמוד שהיו נמצאים אצלם ולא היו מזיקים כלל". וכן כתב במגן אבות לרשב"ץ שם, וכן נראה שהיא כוונת רבנו יונה שם⁵.

לכאורה כדבריהם משמע מפשט הפסוקים, שבמכת ערוב שבאה לאחר מכת כינים כתוב "והפליתי ביום ההוא את ארץ גֶשֶׁן אֲשֶׁר עָמִיד עֲלֶיהָ לְבִלְתִּי הָיֹת שָׁם עָרֹב וכו' וְשָׁמַתִּי פֶדֶת בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמֶּךָ לְמַחֵר יְהִיֶה הָאֵת הַזֶּה", ונראה שנאמר כן כניגוד

5 ופלא גדול הוא שרבים מגדולי רבותינו הראשונים, בארצות שונות ובודורות שונים כותבים כולם שכן פירשו חז"ל בגמ', ואילו לפנינו ליתא לדרשה זו בגמרא, ואינה נמצאת גם באף מדרש שהגיע לידינו. ועיין בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תתיג).

למכה הקודמת. אם לא כן - מה החידוש בזה? ומדוע משה אמר כן לפרעה רק במכה הרביעית ולא לפני מכת הדם?

לכאורה עניין זה תמוה עד למאד, הרי כיוון שנעשה נס שהכינים היו גם לישראל אך לא הזיקום כלל, ההגיון אומר שמן הראוי היה שהכינים לא יהיו כלל על ישראל, ומה הטעם שיהיו כינים אך לא יצערום? הלא פרעה ועבדיו ראו שמכה זו היתה גם על ישראל, ובכך יכלו לכפור באמיתות כל המכות, ומה התועלת בכך שלא יצערום? מכאן לכאורה יש להוכיח באופן ברור, שעניין זה נועד להכביד את ליבו של פרעה וחכמיו, כדי שייראו שהמכה היתה גם על ישראל, וכתוצאה מכך יכבידו את ליבם. זאת כדברי הריטב"א שזו הסיבה לכך שפרעה ועבדיו הכבידו את ליבם.

מעניין פירוש החזקוני שכתב שפרעה הכביד את לבו, כיוון שכמו שמכת הדם לא פגעה בפרעה, גם מכת הכינים לא נגעה אליו, וזו לשונו: "ויחזק לב פרעה - גם על זאת לא שאל לו רפואה לפי שלא היתה אלא בעפר וכליו היו מכובדים בכל יום".

מכת הערוב

שלב אחר שלב פרעה נעשה יותר ויותר מנותק מן המציאות, ומסרב להאמין שאכן ה' שלח את משה כדי לשלח את העם. במכת הערוב מדובר במכה קשה שהשחיתה את הארץ, ועוד שהכתוב מציין שהיא פגעה בבית פרעה: "וַיָּבֵא עֶרְבַּ כֶּבֶד בֵּיתָהּ פְּרֹעֶה וּבֵית עֶבְדָּיו וּבְכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם". כמו כן כאן כבר מציין משה בפירוש שיהיה נס בתוך נס, שהערוב יהיה רק על המצריים ולא על בני ישראל "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ". משום כך, החרטומים לא יכלו לטעון שמכה כוללת היא ולא מאת ה' כעונש למצרים. פרעה מתחיל לסגת ומוכן לשאת ולתת עם משה רבינו, ומציע פשרה: "לָכוּ זָבְחוּ לְאֱלֹהֵיכֶם בְּאֶרֶץ". לכאורה משה היה צריך להתנהג עם פרעה כפי הראוי לו, וכמ"ש "וְעַם עֶקֶשׁ תִּתְּפֹל" (תהילים י"ח, כג, ועיין רש"י שם: עם עקש - עם פרעה) ולהבהיר לו שאינו מוכן לוותר כלל, שהרי כבר הבטיח לשחררם במכת הצפרדעים, ולבסוף התגלה שכיזב. אך הפלא ופלא, לכאורה משה מאמין לפרעה, וטוען כנגד הצעת פרעה לזבוח לקב"ה בארץ מצרים טענה מפתיעה מאד: "לֹא נִכּוֹן לַעֲשׂוֹת בֵּן פִּי תוֹעֵבִת מִצְרַיִם נִזְבַּח לֵה' אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת תוֹעֵבִת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלֵנוּ". הדבר תמוה מאד, וכי משה באמת פחד ממה שיעשו להם המצריים? הרי בסופו של דבר לפני יציאתם ממצרים, בני ישראל שחטו את אלוהי מצרים לעיניהם, וגם לקחו מדמו ונתנו על המזוזות והמשקוף בכל בית לעיני כל מצרים, ולא עשו להם המצרים ולא כלום. אם כן מה ראה לטעון טענה זו? אלא משמע שכל זה נועד כדי להכביד את ליבו של פרעה, להראות לו כאילו משה חושש מהעם המצרי, וממילא כדאי לפרעה

שלא לוותר בקלות רבה לדרישת משה, אלא לנסות להגיע ל"עיסקת טיעון". חיזוק נוסף לכך אפשר למצוא בכך שהקב"ה אומר בפירוש למשה כמה פעמים שכוונתו להעלותם אל ארץ כנען, אולם בבוא משה לפרעה, הקב"ה מצווהו שלא לומר לו בפירוש שמטרתם לעלות לארץ ישראל שלא על מנת לחזור, אלא אמר לו "שֶׁלַח אֶת עַמִּי וַיִּחְגְּוּ לִי בְּמִדְבָּר", שמשמע ממנו שגם משה לא דורש לשלח את עם ישראל לחופשי. וכך לאורך כל הדרך משה לא מגלה לפרעה את האמת השלימה. ונראה שמשום כך פרעה בד בבד עם העובדה שהוא רואה שעוד מכה ועוד מכה ניתכות על ראשו, וכבודו בעיני עבדיו נרמס, מכל מקום הוא נאחז במחשבה שאפילו אויבו הגדול, משה רבינו, לא מעלה על דעתו לדרוש שחרור מוחלט מעבדות, אלא רק יציאה קצרה לשם עבודת ה' ומיד ישבו להמשך השיעבוד. משום כך פרעה מציע שיזבחו לה' בארץ, ומשה משיבו לפי דעתו ואומר לו שבגלל החשש מהעם המצרי הם אינם יכולים לעשות כן. פרעה הרשע מדמיון שעדיין יש לו כח, ולכן מתמקח ודורש שילכו רק הגברים, שהרי כל המטרה היא לזבוח לה' כפי שאומר משה, ואין צורך שכולם יצאו. לאחר מכן הוא מוכן לוותר גם על זה, אך מתעקש ברוב כסילותו שלכל הפחות ישאירו את הצאן במצרים, כהוכחה לכך שהם עתידים לחזור.

מכת דבר

במכת הדבר לכאורה כבר לא נשארה לפרעה שום אפשרות הגיונית לכפור בניסי ה', והוא הכביד את ליבו משום עקשנותו ותו לא. הרי ה' שלח את משה להזהירו מראש, שאם לא ישלח יפגע בבהמותיו דבר כבוד מאד. משה גם הודיעו מראש שה' יפלה בין מקנה ישראל לבין מקנה מצרים, ולא ימות מכל לבני ישראל דבר. ברוך אומר ועושה, גוזר ומקיים: "וַיַּעַשׂ ה' אֶת הַדְּבָר הַזֶּה מִמְּקַנְתַּי וַיָּמָת כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם וּמִמְקַנְהוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא מָת אֶחָד". תגובת פרעה למכה: "וַיִּשְׁלַח פְּרָעָה וַהֲגִיהַ לֹא מֵת מִמְקַנְהוֹ יִשְׂרָאֵל עַד אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פְּרָעָה וְלֹא שְׁלַח אֶת הָעָם". והנה למרות שפרעה רואה בעיניו שכל מקנה מצרים מת, פרעה מסרב להסתפק בכך, ושולח שליחים לראות האם באמת ממקנה ישראל לא מת אפילו אחד. משיבים לו שאכן לא מת ממקנה ישראל אפילו אחד, אך פרעה מחליט בכל זאת להכביד את ליבו. עיין בתולדות יצחק שכתב שבאמת לפרעה לא היה שום פתחון פה לכפור באמיתות הנס, ומכל מקום אמר בליבו: "זאת המכה עליהם יהפך, שאני אפרע ממקניהם כל המקנה שמתו מעמי. ולפי זה הפירוש, מה שאמר והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד, הוא טעם וסבה למה שאמר ויכבד לב פרעה ולא שלח את העם". מכיוון שבמכה זו לא היתה לו שום סיבה הגיונית לכפור בנס, אלא הוא החליט להקשות את ליבו כיוון שחשב שיוכל להתגבר על מכה זו ע"י

6 פרק ג', ח; שם, יז; פרק ד', ח.

מעשי רשע של גזילת מקנה ישראל, מכאן והלאה נינעלו בפניו דלתי התשובה. כך נאמר במדרש (שמו"ר י"ג, ג, וצוטט לעיל במלואו): "פרעה הרשע כיון ששיגר הקב"ה ה' פעמים ולא השגיח על דבריו אמר לו הקב"ה אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך, הוי כי אני הכבדתי את לבך". והביאו הרמב"ן (ז', ג), וכן כתב גם רש"י (שם) וזו לשונו: "מאחר שהרשיע והתריס כנגדי וכו', טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו אתם את גבורותי וכו' ואעפ"כ בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה, אלא ויחזק לב פרעה". גם בספר תורת המנחה לתלמיד הרשב"א, מבואר שמכה זו היתה ההזדמנות האחרונה שנתן ה' לפרעה לחזור בתשובה. עוד יש לדייק מדברי הרשב"א שהיה הבדל מהותי בין ארבעת המכות הראשונות לבין מכה זו, וזו לשונו:

ובחמש מכות הראשונות פשט הקב"ה ימינו לקבל לרשע אם ישוב אליו, וכיון שבאו עליו הארבע מכות והיה מחזק את לבו בכל אחת מהן ומחזקו מעצמו ולא שב. בא משה והתרה בו במכת הדבר שהיא החמישית ואמר לו משה דע לך שעד כאן היתה ימינו של הקב"ה פשוטה לקבל אותך ובזאת המכה תגמר היד החזקה, אם תשוב בזאת יקבל אותך הה"ד (שמות ט ג) הנה יד ה' הויה, כבר היא נגמרת בזאת המכה והויה. וכיון שהכביד לבו גם בזאת דכתיב (שם ז) וישלח פרעה והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד ויכבד לב פרעה, שלח בו היד השניה ונעל בפניו והחזיק לבו

וכן כתב גם בהדר זקנים מבעלי התוס' וזו לשונו: "מן ה' מכות ראשונות ואילך לא החזיק פרעה בישראל כי אם ע"י המקום ובעל כרחו, שלא רצה המקום שישלחם, להראות לו ידו החזקה".

סיכום: המוסר שניתן ללמוד מהכבדת לב פרעה

במאמר זה זכינו לבאר ולפרש את הכבדת לב פרעה עפ"י השיטה שה' יתברך לא מנע מפרעה את זכות הבחירה, אלא פרעה היה חופשי לבחור בטוב כשם שהיתה בידו אפשרות לבחור ברע. ביארנו שהכבדת לב פרעה לא היתה נטילת הבחירה ממנו אלא נתינת אפשרויות רבות ומגוונות להסיק שלא כדאי לו לשחרר את העם, מסיבות שונות ומשונות כפי שנתבאר בגוף המאמר. כתוצאה מכך פרעה הקשיח את ליבו, והחליט לאור הנתונים שעמדו לרשותו שלא לשחרר את העם. לאחר המכה החמישית, ה' יתברך ראה שפרעה מתעקש שלא לשחרר את העם ונטל ממנו את הבחירה עד שמת בים סוף. אולם לכאורה יש לשאול מה ראינו בדברינו אלה להפך כל כך הרבה בזכותו של פרעה הרשע, לתת עבורו תירוץ מדוע הרבה להכביד את לבו ולא שילח

את העם כציווי ה'. אולם באמת ההיפך הוא הנכון, שלא הוכחנו כאן אלא כיצד אדם עקום יפרש באופן עקום את הנהגת ה' בעולם, שהרי ודאי שכל אדם אשר לא השחית את מידותיו היה צריך להודות שה' אלהי ישראל הינו מלכו של עולם ולשלח את ישראל תיכף ומיד. אולם פרעה ברשעותו העדיף להתעלם מן האמת הפשוטה והברורה המתגלית לעיניו פעם אחר פעם, וללכת אחר קשיות ליבו הרע בתירוצים שונים ומשונים. בזה יש לפרש מה שאמר ריש לקיש בגמ' בעירובין (י"ט, א) שרשעים אפילו על פיתחו של גיהנום אינם חוזרים בתשובה. עיי"ש. וכמ"ש בגמ' ביומא (ל"ח, ב) "הבא להטמא – פותחין לו". וכיר"ב מצאנו גם לעניין אליהו בהר הכרמל, שרצה אליהו להוכיח לעיני כל העם שנביאי הבעל הינם נביאי שקר, והתפלל לקב"ה "ענני ה' ענני", ובגמ' בברכות (ט', ב) מפרש כך: ענני ה' ענני. אמר רבי אבהו: למה אמר אליהו ענני שתי פעמים? מלמד שאמר אליהו לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם ענני שתדד אש מן השמים ותאכל כל אשר על המזבח, וענני שתסיח דעתם כדי שלא יאמרו מעשה כשפים הם. הרי שלאדם המתעקש שלא להאמין, לא יועיל אפילו נס גלוי שתדד אש מן השמים, כיוון שיטען שמדובר במעשה כשפים. עפ"י כל הנ"ל יש לנו ללמוד שחובה עלינו לתקן את מידותינו, שלא יסמאו ח"ו את עינינו מלראות את האמת, בגלל אינטרסים שונים המתחבאים בליבנו. והבא להטהר מסייעין אותו.